

СЎЗНИНГ ФАСОҲАТИ ВА БАЛОҒАТИ ҲАҚИДА

Дадабоев Бобурмирзо Қосимбой ўғли

Тошкент шаҳар Юнусобод тумани

Жобир ибн Абдуллоҳ масжиди имом ноиби

boburdadaboev91@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада сўзнинг фасоҳати ва балоғати тушунчалари, уларнинг назарий асослари, ўзаро фарқли жиҳатлари ҳамда нутқ маданиятидаги аҳамияти таҳлил қилинади. Шунингдек, фасоҳат ва балоғатнинг тил меъёрларига, нутқ таъсирчанлигига ва бадиий услуб шаклланишига таъсири ёритилади.

Калит сўзлар: фасоҳат, балоғат, нутқ маданияти, тил меъёрлари, услубият, бадиий нутқ, таъсирчанлик.

Инсон тафаккурини ифода этишда тил ва нутқнинг ўрни беқиёсдир. Нутқнинг равонлиги, таъсирчанлиги ва гўзаллиги эса фасоҳат ва балоғат тушунчалари билан бевосита боғлиқ. Шарқ мумтоз илмий-анъанавий меросида мазкур икки тушунча алоҳида фан сифатида ўрганилиб, нотиклик санъати ва бадиий ижоднинг муҳим мезони ҳисобланган. Бугунги кунда ҳам фасоҳат ва балоғат масалалари тилшунослик, адабиётшунослик ҳамда нутқ маданияти соҳаларида долзарб аҳамиятга эга.

Сўз инсон тафаккурининг энг муҳим ифода воситаси бўлиб, унинг маъноси, шакли ва қўлланиш ўрни нутқнинг сифатини белгилайди. Шарқ мумтоз тилшунослиги ва балоғат илмида сўзнинг фасоҳати ва балоғати алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, улар нутқнинг тўғрилиги, равонлиги, таъсирчанлиги ва эстетик қимматини таъминлайдиган асосий мезонлар ҳисобланади.

Фасоҳат луғавий жиҳатдан «равонлик», «софлик», «очиқ-ойдинлик» маъноларини англатади. Илмий нуқтаи назардан эса сўзнинг фасоҳати деганда унинг талаффуз ва имло меъёрларига мувофиқ бўлиши, маъно жиҳатидан аниқлиги, қўполлик, ғализлик ва ортиқча мураккабликдан холи бўлиши тушунилади. Фасих сўз эшитувчи ёки ўқувчи томонидан осон қабул қилинади, фикрнинг мазмунини тўлиқ ифодалайди ҳамда нутқнинг равонлигига хизмат қилади.

Сўзнинг фасоҳатига таъсир этувчи асосий омиллар каторига тил меъёрларига риоя қилиш, сўзларнинг ўринли танланиши, ортиқча такрорлардан қочиш, талаффузнинг тўғрилиги ва маънонинг аниқлиги киради. Агар сўз ноўрин қўлланилса ёки маънода иккиланиш ҳосил қилса, нутқнинг фасоҳатига путур етади.

Балоғат эса фасоҳатдан кенгроқ тушунча бўлиб, фикрни муайян вазият, мақсад ва тингловчи хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда энг таъсирчан ва бадиий шаклда ифодалаш санъатидир. Балоғатли сўз нафақат мазмунни етказди, балки эшитувчи қалбига таъсир қилади, унда муайян ҳис-туйғулар ва таассуротлар уйғотади. Шу боис

балоғат илми қадимдан нотиқлик ва бадиий ижоднинг назарий асоси сифатида ўрганиб келинган.

Шарқ балоғат илмида сўзнинг таъсирчанлигини таъминловчи уч муҳим йўналиш ажратилади: маъоний, баён ва бадиъ. Маъоний илми фикрнинг вазиятга мос ва мантикий ифодаланиш қоидаларини ўрганади. Баён илми ташбех, истиора, мажоз каби маъно кўчиш усуллари орқали образли нутқ яратиш имкониятларини таҳлил қилади. Бадиъ илми эса нутқнинг бадиий безаклари, жумладан, тазод, муболаға, такрор, таносуб ва бошқа санъатларни ўрганади.

Алишер Навоий, Саккокий, Лутфий, Бобур каби мумтоз адиблар асарларида сўзнинг фасоҳати ва балоғати юксак даражада намоён бўлган. Улар сўз танлашда аниқликка, мазмун ва шакл уйғунлигига, бадиий ифода воситаларидан ўринли фойдаланишга катта эътибор қаратганлар. Шунинг учун ҳам уларнинг асарлари асрлар давомида ўз бадиий қимматини йўқотмаган.

Замонавий нутқ маданиятида ҳам сўзнинг фасоҳати ва балоғати муҳим аҳамиятга эга. Илмий, расмий, публицистик ва бадиий услубларда сўзларнинг аниқ, мазмунли ва таъсирчан қўлланилиши мулоқот самарадорлигини оширади. Айниқса, педагог, журналист, ҳуқуқшунос, имом-хатиб, нотиқ ва раҳбарлар учун фасих ва балоғатли нутқ касбий маҳоратининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, сўзнинг фасоҳати нутқнинг тўғрилиги ва равлонлигини таъминласа, балоғати унинг таъсирчанлиги, нафосати ва эстетик қимматини юксалтирувчи омил ҳисобланади. Бу икки тушунчанинг уйғунлиги ҳар қандай нутқнинг мазмунан бой, шаклан гўзал ва таъсир кучи юқори бўлишини таъминлайди. Фасоҳат арабча "фасоҳа" сўзидан келиб чиққан бўлиб, аниқлик, равшанлик ва софлик маъноларини англатади. Илмий адабиётларда фасоҳат сўз ва ибораларнинг талаффуз, маъно ва грамматик жиҳатдан меъёрга мувофиқ, тушунарли ва табиий қўлланишини англатади.

Фасоҳатли сўз қуйидаги хусусиятларга эга бўлади:

- тил қоидаларига тўлиқ мувофиқ бўлади;
- талаффуз қилиш учун енгил бўлади;
- маъноси аниқ ва равшан бўлади;
- ортиқча такрор ва ноўрин мураккабликдан холи бўлади;
- нутқнинг табиийлигини таъминлайди.

Фасоҳат, аввало, сўз даражасида намоён бўлса, кейинчалик гап ва матннинг умумий сифатига таъсир кўрсатади.

Балоғат арабча "етуклик", "камолот" маъноларини билдиради. Илмий нуқтаи назардан балоғат фикрни вазият, мақсад ва тингловчи хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда энг муносиб, таъсирчан ва гўзал шаклда ифода этиш маҳоратидир.

Балоғат фақат тил қоидаларига риоя қилиш билан чекланмайди. У нутқнинг эстетик қиммати, таъсир кучини ҳам белгилайди. Шу сабабли балоғат қуйидаги омилларни қамраб олади:

- фикрнинг мантикий изчиллиги;
- услубий мувофиқлик;
- бадиий тасвир воситаларидан ўринли фойдаланиш;
- тингловчи ёки ўқувчига руҳий таъсир кўрсатиш;
- нутқнинг мақсадга мувофиқлиги.

Фасоҳат ва балоғатнинг ўзаро муносабати

Фасоҳат ва балоғат бир-бири билан узвий боғлиқ тушунчалар ҳисобланади. Фасоҳат балоғатнинг асосини ташкил этади. Агар нутқ фасоҳат талабларига жавоб бермаса, унинг балоғати ҳам тўлиқ намоён бўлмайди.

Бироқ ҳар қандай фасоҳатли нутқ ҳам балоғатли бўлавермайди. Масалан, грамматик жиҳатдан тўғри тузилган гап мазмунан таъсирсиз бўлиши мумкин. Балоғат эса ана шу фикрни таъсирчан, образли ва мақсадга мувофиқ тарзда етказишни талаб этади.

Нутқ маданиятида фасоҳат ва балоғатнинг аҳамияти

Замонавий жамиятда давлат бошқаруви, таълим, оммавий ахборот воситалари, илмий фаолият ва дипломатия соҳаларида юқори нутқ маданияти муҳим аҳамият касб этади. Фасоҳат ва балоғат қуйидаги вазифаларни бажаради:

- мулоқот самарадорлигини оширади;
- фикрнинг аниқ ва тўғри англанишини таъминлайди;
- нутқнинг эстетик қимматини юксалтиради;
- ишонтириш ва таъсир кўрсатиш имкониятини кучайтиради;
- миллий адабий тил меъёрларини мустаҳкамлайди.

Айниқса, педагог, олим, журналист, ҳуқуқшунос ва раҳбар кадрлар учун фасоҳатли ва балоғатли нутқ касбий маҳоратининг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади.

Мумтоз адабиётда фасоҳат ва балоғат

Шарқ мумтоз адабиётида фасоҳат ва балоғат юксак баҳоланган. Алишер Навоий, Лутфий, Бобур каби мутафаккирлар асарларида сўзнинг қудрати, унинг таъсирчанлиги ва маъно бойлиги юксак бадиий маҳорати билан намоён бўлган. Улар сўз танлаш, услуб ва маъно уйғунлигига алоҳида эътибор қаратишган. Бу анъаналар бугунги ўзбек адабий тили ва нутқ маданияти ривожига ҳам муҳим манба бўлиб хизмат қилмоқда.

Хулоса

Фасоҳат ва балоғат нутқ маданиятининг асосий мезонларидир. Фасоҳат тилнинг меъёрий тозаллиги, аниқлиги ва равшанлигини таъминласа, балоғат фикрнинг таъсирчан, мақсадга мувофиқ ва эстетик жиҳатдан мукаммал ифодаланишини таъминлайди. Шу боис ҳар бир мутахассис, айниқса, таълим ва илмий фаолият билан шуғулланувчилар фасоҳат ва балоғат қоидаларини пухта эгаллаши зарур. Бу эса миллий тил маданиятини юксалтириш, самарали мулоқотни таъминлаш ва маънавий меросни асраб-авайлашда муҳим аҳамият касб этади.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'ŌYALAR

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алишер Навоий. *Муҳокамат ул-лугатайн*. — Тошкент.
2. Алишер Навоий. *Маҳбуб ул-қулуб*. — Тошкент.
3. Ҳожиёв А. *Ўзбек тили стилистикаси*. — Тошкент: Ўқитувчи.
4. Қўнғуров Р. *Нутқ маданияти ва услубият асослари*. — Тошкент.
5. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси. *Ҳозирги ўзбек адабий тили*. — Тошкент.

